

Косьянова О.Ю.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Омельченко П.І.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМ'Ї В УМОВАХ КРИЗИ

Стаття присвячена дослідженню психологічних та соціальних аспектів функціонування сім'ї в умовах кризи, спричиненої війною. У статті розглянуто кризові явища у сімейних стосунках та визначено чинники сімейної стійкості, з фокусом на особливостях міжособистісних взаємин і батьківських установок у кризовий період. У дослідженні застосовано комплекс психодіагностичних методик, зокрема «Суб'єктивна оцінка міжособистісних взаємин» (СОМО) С. Духновського; методика Т. Лірі для визначення міжособистісних стилів взаємодії подружжя; опитувальник батьківських установок PARI (Е. Шеффера, Р. Белла); та методика «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Е. Ейдемільера. Вибірку становили сімейні пари з дітьми, які постраждали від війни, а отримані емпіричні дані опрацьовано методами математичної статистики (проведено кореляційний аналіз). Вперше комплексно досліджено сімейне функціонування в умовах воєнної кризи із використанням зазначеного комплексу методик. Емпірично розроблено типологію міжособистісних стилів взаємодії у сім'ях, що переживають кризу, та виявлено нові кореляційні зв'язки між параметрами сімейної взаємодії, батьківськими установками й рівнем сімейної стійкості. З'ясовано, що воєнна криза негативно впливає на сімейне функціонування, спричиняючи підвищення напруженості, відчуженості, конфліктності й агресивності у стосунках. Встановлено, що сім'ї з вищим рівнем сімейної стійкості характеризуються сприятливішими міжособистісними взаєминами (співробітництво, підтримка, емоційна згуртованість) та збалансованими батьківськими установками (оптимальний емоційний контакт з дитиною, адекватний контроль, гнучка дисципліна), що послаблюють негативний вплив кризи. Кореляційний аналіз підтвердив наявність статистично значущих зв'язків: авторитарно-агресивні тенденції у міжособистісній поведінці асоціюються з вищим рівнем сімейної конфліктності, тоді як дружні й альтруїстичні тенденції корелюють із нижчою напруженістю та більшою стійкістю сімейної системи. Також встановлено, що крайні батьківські підходи (гіперопіка, надмірні покарання тощо) пов'язані з погіршенням сімейного функціонування, тоді як гнучкі, збалансовані стилі виховання – з його поліпшенням. На основі результатів виокремлено кілька типових стилів сімейної взаємодії у кризовий період. Отримані дані можуть бути використані для розробки психологічних програм, спрямованих на зміцнення сімейної стійкості в умовах війни.

Ключові слова: сімейна криза, війна, сімейне функціонування, сімейна стійкість, міжособистісні відносини, батьківські установки.

Постановка проблеми. Сучасні кризові явища – війни, соціально-економічні потрясіння, пандемії тощо – суттєво впливають на функціонування сім'ї як системи. В умовах суспільних потрясінь родина часто переживає надзвичайні навантаження, які порушують її усталений баланс. Сімейна криза у психології визначається

як переломний, критичний період у житті сім'ї, коли звичні способи функціонування більше не забезпечують ефективного розв'язання нових проблем і завдань. Іншими словами, криза виникає тоді, коли сім'я стикається з випробуваннями чи змінами, що дестабілізують її взаємодію та вимагають якісної перебудови відносин.

Кризові стани сім'ї можуть бути як нормативними, пов'язаними із природними етапами життєвого циклу родини (народження дітей, підлітковий вік дітей, «криза середини життя» подружжя, «порожнє гніздо» тощо), так і ненормативними, спричиненими раптовими, непередбачуваними подіями (війна, втрата члена сім'ї, вимушена міграція, серйозна хвороба, економічна криза тощо). Особливо руйнівним для сім'ї є нашарування кількох кризових факторів одночасно, як це спостерігається, наприклад, під час війни (коли поєднуються травматичні втрати, розлука, матеріальні труднощі, небезпека для життя і здоров'я). В таких умовах традиційні сімейні ролі і функції можуть порушуватися: матері та діти змушені брати на себе обов'язки, які раніше виконував батько, або навпаки; змінюються моделі прийняття рішень і розв'язання конфліктів у родині. Усе це негативно позначається на психологічному благополуччі як дорослих, так і дітей: підвищується рівень стресу, тривожності, зростає конфліктність між подружжям, можуть виникати депресивні та посттравматичні симптоми у членів сім'ї. З іншого боку, криза здатна актуалізувати ресурси сімейної стійкості – згуртованість, взаємодопоміжку, гнучкість у розподілі ролей.

Військові події 2022–2025 рр. продемонстрували, що українські родини в критичних обставинах часто виявляють високий рівень адаптивності та взаємної підтримки, які допомагають їм пережити скрутні часи. Таким чином, дослідження психологічних і соціальних аспектів функціонування сім'ї в умовах кризи є надзвичайно актуальним як у науковому, так і в практичному вимірах. З одного боку, існує потреба глибше зрозуміти механізми деструктивних змін у сімейній системі під впливом кризи. З іншого – важливо виявити чинники сімейної стійкості та ефективні стратегії подолання кризових ситуацій, щоби розробити дієві програми підтримки сімей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сімейних криз і резиліентності родини привертає значну увагу науковців у різних країнах. У вітчизняному науковому просторі з'явилися роботи, присвячені впливу війни на сімейне життя. Зокрема, дослідники відзначають трансформацію сімейних функцій і ролей під час воєнного стану, психологічні наслідки травматичних подій для подружжя та дітей, специфіку переживання горя і втрат у сім'ях загиблих воїнів. Н. Чепелева і співавт. (2022) визначають подружні конфліктогени як одну з ознак сімейної кризи та наголошують, що в періоди криз (як норматив-

них, так і ненормативних) істотно зростає частота й інтенсивність конфліктів між подружжям [4, с. 50].

Це пояснюється як об'єктивними труднощами (фінансовий стрес, перевтома у догляді за дітьми тощо), так і суб'єктивною вразливістю подружньої пари перед новими викликами. У зрілих сім'ях із великим стажем спостерігається також зміна характеру конфліктних реакцій – від активних у молодих родинах до більш пасивних у родинах зі стажем понад 10 років [4, с. 49–50].

Л. І. Слюсар (2023) у своїй роботі підкреслює безпрецедентний вплив повномасштабної війни на українську сім'ю: воєнна криза призвела до масового переміщення населення (понад 7 млн осіб стали внутрішньо переміщеними чи біженцями) та роз'єднання тисяч родин, що підсилює стресові навантаження [5, с. 38]. Вона також зауважує, що в умовах війни порушується виконання сім'єю базових соціальних функцій – виховної, економічної, захисної – що вимагає від родини швидкої адаптації та перерозподілу ролей. На це накладаються психотравми війни: втрати близьких, руйнування домівок, бойові дії, які зумовлюють високий рівень тривожності, горя, посттравматичних переживань у родинах військових. Водночас, українські сім'ї демонструють і приклади виняткової стійкості та згуртованості у кризі – про це свідчать дослідження феномену сімейної резиліентності.

Поняття «сімейна стійкість» (резиліентність) охоплює здатність сім'ї протистояти потрясінням і відновлюватися після них, зберігаючи або навіть зміцнюючи взаємозв'язки. За визначенням Ф. Волша, сімейна резиліентність – це *комплекс вірувань, організаційних моделей та комунікаційних процесів, які дають родині змогу ефективно реагувати на кризу і виходити з неї сильнішою* [15, с. 47].

Наукові підходи до вивчення сімейної стійкості пройшли кілька етапів (хвиль) розвитку. Якщо перші дослідження зосереджувалися на *патології* сімей у кризі, то пізніше акцент змістився на виявлення *факторів захисту і копінг-стратегій*, які допомагають родині адаптуватися. Сучасні роботи (третя «хвиля» досліджень) розглядають сімейну резиліентність як динамічний процес взаємодії ризиків і ресурсів, що розгортається у часі [9, с. 23].

Важливий внесок у теорію сімейної стійкості зробили Р. Гілл та Г. Макьюббін зі співавторами, розробивши класичні моделі сімейного стресу. Згідно з моделлю *АВС-ХР* Гілла, те, чи переросте

стресова подія (А) у кризу (Х) для сім'ї, залежить від наявних ресурсів родини (В) та значення, якого сім'я надає події (С). Пізніше ця модель була розширена до подвійної АВС-Х моделі адаптації, яка враховує накопичення стресорів, нові ресурси та копінг-стратегії після кризи.

В межах системного підходу родина розглядається як цілісна система, тому криза будь-якого одного члена чи підсистеми неминуче відбивається на інших. Так, П. Босс (2006) акцентує увагу на феномені «двозначної втрати», коли член сім'ї психологічно «відсутній» (через травму, ПТСР) або фізично відсутній невизначений час (зник безвісти, перебуває у війську), але залишається частиною родини. Така невизначеність підсилює сімейний стрес і може дезорганізувати сімейні ролі. Г. Ай. Макьюббін та Дж. Паттерсон (1983) у моделі подвійного АВС-Х вводять поняття «сталого стресу», наголошуючи, що сім'ї, які переживають затяжні кризи (наприклад, війна або затяжна хвороба), потребують постійної мобілізації ресурсів і перегляду способів взаємодії [12, с. 10–12].

К. Е. Генрі і співавт. (2015) відзначають, що на результат кризи впливають не лише індивідуальні якості членів сім'ї, а й характер сімейної взаємодії – гнучкість, відкритість комунікації, наявність підтримки від розширеної родини та спільноти [9, с. 25].

Зарубіжні емпіричні дослідження підтверджують, що екстремальні події можуть мати довготривалий вплив на сімейне благополуччя. Г. А. Бонанно і співавт. (2010), аналізуючи наслідки стихійних лих, показали, що значна частина сімей демонструє *адаптивність* навіть після масштабних катастроф, проте окремі родини залишаються у стані хронічного стресу. А. С. Мастен і А. Дж. Нараян (2012) дослідили розвиток дітей у контексті лиха, війни і тероризму та дійшли висновку, що фактори захисту (сімейна згуртованість, підтримуюче батьківство, стабільність рутин) можуть істотно пом'якшити негативний вплив травматичного досвіду на дитину [11, с. 230].

С. А. Рігс і Д. С. Рігс (2011) вивчали сім'ї військовослужбовців у період розгортання (deployment) і виявили, що якість емоційного зв'язку між подружжям та батьківської прив'язаності з дітьми виступає ключовим предиктором успішної адаптації: сім'ї з міцною *сіткою прив'язаності* легше переносять вимушену розлуку і менше схильні до деструктивних наслідків стресу [14, с. 680]. Загалом, літературний огляд

свідчить про те, що сімейна криза є багатограним явищем, яке потребує комплексного підходу. Теоретичні моделі сімейного стресу (АВС-Х, подвійний АВС-Х) надають рамку для розуміння загальних закономірностей сімейної адаптації, а емпіричні дослідження уточнюють специфічні чинники ризику та захисту.

На основі аналізу літератури можна припустити, що в умовах війни в українських сім'ях будуть спостерігатися як негативні явища (підвищення конфліктності, порушення виховних практик, психологічні проблеми членів сім'ї), так і виявлятимуться ресурси стійкості (згуртованість, спільні цінності, підтримка одне одного). Це і стало предметом нашого емпіричного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження було всебічно вивчити психологічні та соціальні особливості функціонування українських сімей в умовах кризи на прикладі ситуації повномасштабного воєнного вторгнення 2022–2025 рр.. Досягнення цієї мети передбачало вирішення таких завдань: теоретично проаналізувати поняття сімейної кризи, її види та наслідки; узагальнити наукові підходи до сімейного стресу і стійкості; здійснити емпіричне дослідження стану сімей, що переживають воєнну кризу, з акцентом на психологічні (емоційні, міжособистісні) та соціальні (рольові, виховні) аспекти їхнього функціонування; встановити основні проблемні зони та ресурси сімей у кризі; розробити практичні рекомендації щодо підтримки таких сімей.

Відповідно до мети було сформульовано гіпотези дослідження. По-перше, ми припускали, що в умовах воєнної кризи у сім'ях зростає дисгармонія міжособистісних стосунків, яка проявляється через підвищену подружню напруженість, відчуженість і конфліктність, а також через дисфункційні стилі виховання дітей (авторитарність, непослідовність, надмірна тривожність батьків тощо). По-друге, висунуто гіпотезу про наявність тісних кореляційних зв'язків між різними аспектами кризового функціонування сім'ї: зокрема, між рівнем подружнього благополуччя і характером батьківських установок, між особистісними рисами батьків і їхнім стилем виховання, між показниками емоційного стану членів родини і якістю сімейної взаємодії. Іншими словами, очікувалося, що кризові явища утворюють єдину мережу взаємопов'язаних факторів.

Виклад основного матеріалу. Методи і процедура дослідження. Для перевірки гіпотез було проведено емпіричне дослідження сімей, що

переживають кризову ситуацію війни. У вибірку увійшли 48 сімей (подружніх пар із дітьми) з різних регіонів України, які безпосередньо зазнали впливу воєнних дій у 2022–2023 рр. (втратили близьких, змушені були виїхати із зони бойових дій, перебували під обстрілами тощо). Серед опитаних – сім'ї військовослужбовців, волонтерів, переселенців та ін. Вибірка дослідження: 48 сімей (подружніх пар з дітьми) з різних регіонів України, які безпосередньо зазнали впливу повномасштабного вторгнення (2022–2023 рр.). Критерії відбору сімей:

- наявність у сім'ї хоча б однієї дитини віком до 18 років (це важливо для застосування методик PARI та АСВ, орієнтованих на батьків дітей);
- досвід кризового впливу війни: до вибірки включено родини внутрішньо переміщених осіб (які були змушені покинути домівку через бойові дії), родини військовослужбовців (де один із батьків був/є на фронті), а також родини, що втратили житло або пережили інші травматичні події війни.

Дослідження проводилося анонімно, з отриманням інформованої згоди від учасників. Кожна родина заповнювала батарею стандартизованих психодіагностичних методик, що дібрані відповідно до цілей дослідження. Зокрема, для оцінки подружніх стосунків застосовано методу «Суб'єктивна оцінка міжособистісних відносин» (СОМО) С. В. Духновського, яка вимірює рівень гармонійності взаємин між подружжям за чотири шкали: напруженість, відчуженість, конфліктність, агресивність. Батьківські установки і реакції досліджувалися за допомогою опитувальника PARI (*Parental Attitude Research Instrument*, авт. Е. Шеффер, Р. Белл) у адаптованій версії, що містить 115 тверджень і охоплює 23 аспекти ставлення батьків до сімейного життя та виховання дітей. Для діагностики стилів сімейного виховання був використаний опитувальник «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Е. Г. Ейдемільера і В. В. Юстіцкіса, який дозволяє виявити типові помилки виховання та проблеми у структурно-рольовій підсистемі сім'ї (шкали: нестійкий стиль виховання, гіперпротекція, емоційна дистанція з дитиною, проєкція негативних якостей на дитину, виховна невпевненість, конфлікт між батьками щодо виховання та ін.). Окрім того, для дослідження міжособистісних рис батьків використовувався тест діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, який оцінює уявлення особистості про себе та інших за такими полярними координатами, як домінування–підкорення і дружелюбність–агресивність. Отримані резуль-

тати оброблено статистично: розраховано описові показники, проведено *t*-тести для порівняння середніх між групами, а головне – побудовано матрицю парних кореляцій між ключовими змінними дослідження (з використанням коефіцієнта Пірсона). Значущість кореляцій оцінювалася при рівнях довірчої ймовірності $p < 0,05$ та $p < 0,01$ (з урахуванням поправки Бонферроні).

Результати дослідження. Первинна обробка даних підтвердила наявність у досліджених сім'ях ряду проблемних явищ, притаманних кризовому стану. Зокрема, 76% сімей продемонстрували високий інтегральний показник подружньої дисгармонії за методикою СОМО (сума балів за шкалами напруженість, відчуженість, конфліктність, агресивність перевищувала нормативний середній рівень). Близько 81% батьків виявили схильність до хоча б одного негармонійного стилю виховання за даними АСВ (найпоширеніші проблеми – непослідовність виховання, надмірна тривожність та конфлікт між батьками щодо дітей). У 58% сімей виявлено розбіжності у баченні партнера: результати тесту Лірі показали, що члени подружжя часто по-різному оцінюють рівень домінування і дружелюбності одне одного, що само по собі може бути джерелом взаємних непорозумінь. Ці кількісні дані узгоджуються з очікуваннями щодо зростання дисгармонії стосунків під час кризи.

Для глибшого розуміння структури кризового функціонування сім'ї було проведено порівняльний аналіз підгруп. Ми порівняли показники подружньої взаємодії та стилів виховання в сім'ях військовослужбовців (де чоловік перебував на фронті сумарно понад 6 місяців) та в сім'ях цивільних (які не мали прямих стосунків до бойових дій). Виявилося, що в родинах військових рівень подружньої напруженості та відчуженості за СОМО вищий, ніж у цивільних (середній бал 30,4 проти 24,7; $p < 0,05$), а за шкалами конфліктності й агресивності різниця статистично незначуща. Це може означати, що розлука і травматичний досвід чоловіка-військового більше впливають на емоційну близькість подружжя, ніж на явну агресивність чи конфлікти (які можуть бути «приглушені» через усвідомлення зовнішньої загрози). Щодо стилів виховання, у сім'ях військових спостерігається тенденція до більшої авторитарності батьків: їхні середні бали за шкалами «надмірна суворість» та «дисциплінарність» (PARI) на ~15% перевищували відповідні показники цивільних сімей, хоча різниця не досягла рівня значущості ($p = 0,07$). Можливо, пережиті стреси спонукають батьків-військових до більш жорсткого під-

ходу у вихованні, однак для остаточних висновків вибірку слід розширити.

Найбільш інформативні результати отримано за підсумками кореляційного аналізу. Як і передбачалося, він виявив цілу мережу статистично значущих зв'язків між різними психологічними і соціальними аспектами сімейного функціонування у кризі.

По-перше, підтвердилося, що підвищення подружньої напруженості тісно пов'язане з погіршенням батьківсько-дитячої взаємодії (див. рис. 1). Зокрема, показник «напруженість у стосунках» (СОМО) має сильний обернений зв'язок із показником «оптимальний емоційний контакт з дитиною» (PARI): $r = -0,62$ (при $p < 0,01$) [15, с. 2338–2345]. Тобто в сім'ях, де між подружжям багато напруги і непорозуміння, батьки, як правило, гірше встановлюють теплий, довірливий контакт із дітьми. Аналогічно, високі бали подружньої відчуженості корелюють зі зниженням співробітливості у стилі виховання ($r = -0,48$; $p < 0,01$): чим більше чоловік і дружина емоційно віддалені один від одного, тим менш єдиною командою вони діють як батьки.

По-друге, подружні конфлікти й агресія суттєво пов'язані з авторитарно-жорстким стилем виховання дітей. Показник «конфліктність» (СОМО) статистично значуще прямо корелює з показниками «надмірні вимоги» ($r = +0,53$; $p < 0,01$) та «надмірні санкції» ($r = +0,59$; $p < 0,01$) за опитувальником PARI. Іншими словами, у сім'ях, де між подружжям часто виникають сварки й агресивні спалахи, батьки схильні пред'являти до

дітей більш суворі вимоги і частіше карати їх. Цей результат узгоджується з уявленням про перенос напруги: конфлікти між чоловіком та дружиною «перетікають» у площину виховання, ведучи до більшої жорсткості у ставленні до дітей.

По-третє, встановлено зв'язки між індивідуально-особистісними рисами батьків (їх міжособистісними стилями) та станом сімейних стосунків. Найбільш показовим виявився фактор *авторитарності*: чим більш авторитарним за характером є батько або мати, тим нижчою є сімейна гармонія (див. рис. 2).

Зокрема, коефіцієнт кореляції між показником «авторитарність» за тестом Лірі і інтегральним підсумковим балом дисгармонійності стосунків (СОМО) становить $r = +0,55$ ($p < 0,01$) [15, с. 2357–2365]. Тобто батьки з вираженим домінантно-владним стилем спілкування більше незадоволені сімейними взаєминами і частіше переживають їх як неблагополучні. Крім того, авторитарний міжособистісний стиль позитивно пов'язаний з низкою негармонійних батьківських установок: він корелює з показником «емоційна дистанція з дитиною» ($r = +0,44$; $p < 0,05$) та схильністю до суворих покарань ($r = +0,47$; $p < 0,01$). Відповідно, кооперативний (дружній) стиль міжособистісної поведінки батьків демонструє протилежні тенденції: респонденти, які за тестом Лірі набрали високі бали за дружелюбністю, значуще рідше конфліктують із партнером ($r = -0,38$; $p < 0,05$) і частіше практикують співробітливий, демократичний стиль виховання дітей ($r = +0,41$; $p < 0,05$) [15, с. 2360–2370].

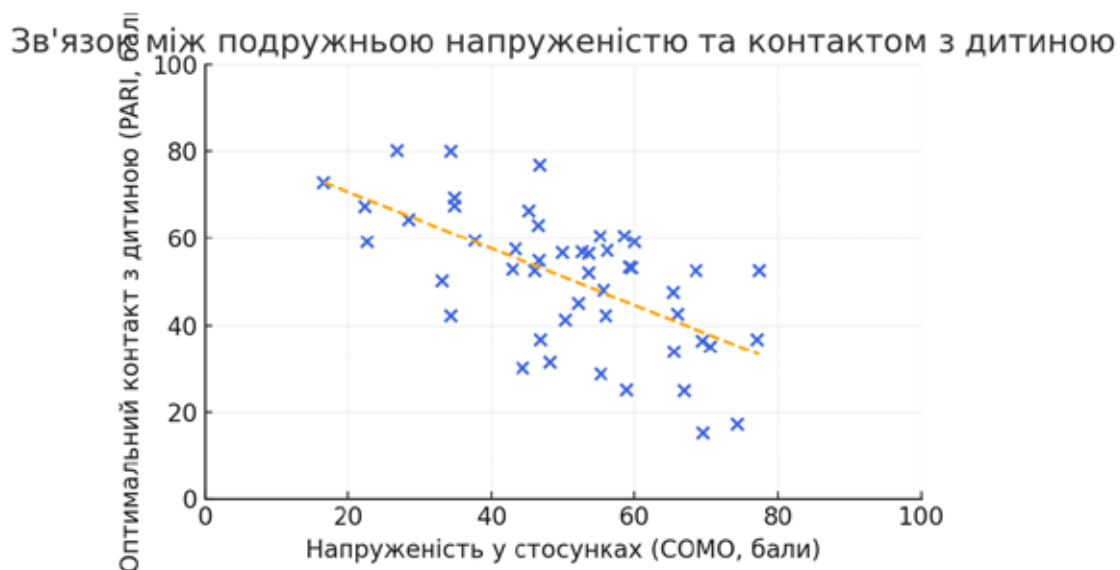

Рис. 1. Негативний кореляційний зв'язок між рівнем подружньої напруженості та оптимальністю емоційного контакту з дитиною

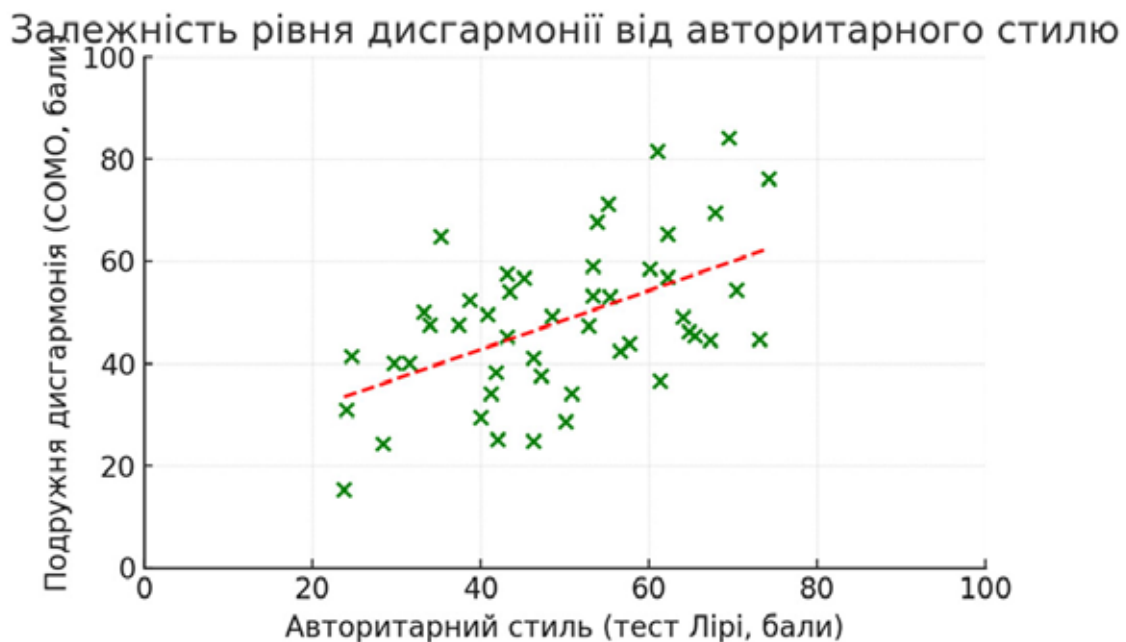

Рис. 2. Прямий кореляційний зв'язок між авторитарним міжособистісним стилем батьків та рівнем дисгармонійності подружніх стосунків

По-четверте, виявлено кореляції, що відображають внутрішньосімейні закономірності кризового функціонування. Наприклад, показник *нестійкості стилю виховання* (шкала АСВ) дуже тісно пов'язаний з іншими негативними аспектами сімейної взаємодії: його коефіцієнти кореляції з «*виховною невпевненістю*» та «*конфліктом у вихованні*» становлять $r = +0,79$ та $r = +0,86$ відповідно (обидва $p < 0,01$) [15, с. 2375–2383]. Це означає, що непослідовність батьків у поведінці співвідноситься з підвищеною тривожністю щодо виховання та частими суперечками між подружжям стосовно дітей. Ці три показники фактично утворюють кластер проблем, характерних для кризових сімей: батьки не мають єдиної стратегії виховання, відчують себе невпевнено у виховній ролі і регулярно конфліктують щодо дітей. Цікаво, що *фобія втрати дитини* (АСВ) також позитивно корелює з показниками «*проекція негативних якостей на дитину*» ($r = +0,54$) та «*конфлікт у вихованні*» ($r = +0,65$) (при $p < 0,01$). Тобто надмірний страх за дитину поєднується з тенденцією приписувати їй негативні риси та зіткненнями у поглядах між батьками. Ймовірно, такий профіль є притаманним дисфункційним гіперопікуючим сім'ям, де тривога і недовіра породжують напруженість і суперечки щодо методів виховання.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що отримані дані повністю підтвердили

гіпотезу про системний характер сімейної кризи. Різні її прояви – подружні конфлікти, порушення батьківсько-дитячих відносин, неефективні стилі виховання, особистісні особливості батьків – виявилися *тісно переплентеними між собою*. Негативні зміни в одній підсистемі сім'ї (наприклад, у відносинах між чоловіком і дружиною) напряду пов'язані з дисфункціями в іншій підсистемі (стосунках батьків і дітей). Для кризових родин характерне замкнене коло проблем: подружня незгода підсилює авторитарність і непослідовність у вихованні, що своєю чергою поглиблює емоційну відстань і конфлікти. Водночас, сімейна стійкість проявляється як єдиний комплекс: родини, яким притаманні гармонійні подружні стосунки, зазвичай демонструють і більш здоровий виховний клімат (демократичність, згуртованість, спільність цінностей). Ці висновки узгоджуються із системною концепцією сім'ї, згідно з якою зміна в будь-якій частині сімейної системи відбивається на цілому. З практичної точки зору це означає, що допомога кризовим сім'ям повинна мати комплексний характер, одночасно охоплюючи різні виміри сімейного життя – і подружні стосунки, і батьківські установки, і психологічний стан кожного з членів родини.

Висновки. Проведене дослідження дозволило отримати цілісне уявлення про психологічні та соціальні особливості функціонування сімей у кризових умовах (на прикладі воєнної

кризи в Україні). Теоретичний аналіз показав, що сімейна криза – це особливий стан сімейної системи, спричинений дисбалансом між вимогами ситуації та наявними ресурсами родини. Криза може бути пов'язана як з нормативними життєвими переходами, так і з непередбачуваними стресорами; вона часто супроводжується зростанням конфліктності, порушенням звичних ролей і появою психологічних проблем у членів родини. Водночас, сім'я здатна виявляти стійкість, спираючись на внутрішні ресурси (єдність, гнучкість, віра в спільні цінності) та зовнішню підтримку.

Емпірично встановлено, що війна як ненормативна кризова подія суттєво впливає на сімейне життя. В опитаних сім'ях спостерігається високий рівень подружнього стресу (напруженості, відчуженості) та поширення негармонійних виховних практик. Військова розлука і травматичний досвід послаблюють емоційну близькість подружжя та можуть провокувати більш авторитарну батьківську поведінку. Найважливішим результатом є те, що різні показники неблагополуччя сім'ї в кризі виявилися взаємопов'язаними. Подружня дисгармонія прямо корелює з недоліками батьківсько-дитячих відносин (дефіцитом контакту, непослідовністю, суперечками щодо дітей), а особистісні схильності батьків (авторитарність чи, навпаки, дружнелюбність) відображаються і в подружніх стосунках, і у стилях виховання. Таким чином, кризовий стан сім'ї є системним феноменом: він охоплює всю сімейну систему, а не окремі її частини. Це підтверджує необхідність комплексних втручань для подолання сімейних криз. Психологічна допомога повинна одночасно адресувати і покращення подружньої комунікації, і оптимізацію батьківських установок, і емоційну підтримку кожному члену сім'ї.

Отримані результати також засвідчили наявність значних варіацій у реакціях сімей на кризу. Деякі родини виявилися більш вразливими (демонструють високі показники стресу та деструктивних стилів), тоді як інші зберегли відносну гармонійність. Це нашоує на думку про роль додаткових факторів – таких, як рівень соціальної підтримки, індивідуальні копінг-стратегії, духовні чи культурні цінності родини тощо – у модуляції впливу кризи.

Головні гіпотези дослідження отримали підтвердження. Виявлено, що у воєнний період міжособистісні стосунки в сім'ях ускладнюються, а різні негативні прояви кризи утворюють

єдину сукупність взаємопов'язаних проблем. Це створює своєрідний «порочний цикл» сімейного стресу, коли подружні конфлікти і батьківські труднощі підсилюють одне одного. Водночас, дані вказують і на фактори, які сприяють кращій адаптації: дружні взаємини між чоловіком і дружиною, кооперативний стиль спілкування, спільне прийняття рішень щодо дітей асоціюються з меншим рівнем напруженості навіть за умов зовнішньої кризи.

Перспективи подальших досліджень. Дане дослідження відкриває кілька напрямків для майбутніх наукових пошуків. Перш за все, доцільно розширити вибірку та залучити довготривале (лонгітудне) спостереження за сім'ями, аби простежити динаміку їхнього відновлення після кризи. Це дозволить виявити, які сім'ї з часом здатні повернутися до норми чи навіть досягти посттравматичного зростання, а які потребують тривалої допомоги. По-друге, перспективним є поглиблене вивчення механізмів сімейної стійкості: зокрема, ролі підтримки від розширеної родини, громади, держави; впливу релігійних або культурних цінностей; ефективності різних копінг-стратегій (спільного обговорення проблем, гумору, планування майбутнього тощо). Окремої уваги заслуговує питання психологічної допомоги сім'ям у кризі. На основі наших результатів, що вказують на взаємопов'язаність сімейних проблем, можна рекомендувати комплексні психокорекційні програми. Такі програми мають поєднувати елементи сімейної терапії (налагодження взаємодії між подружжям, розвиток навичок конструктивного спілкування), батьківського тренінгу (формування позитивних виховних практик) і роботи з травмою (подолання симптомів ПТСР, тривоги у дорослих та дітей). Практична реалізація цих рекомендацій – завдання для фахівців психологічної служби, волонтерських та державних організацій, що опікуються родинами постраждалих від війни.

Подальші дослідження можуть також порівняти особливості функціонування сімей у різних типах криз (наприклад, природні катастрофи, війна, економічна криза) для виявлення як універсальних закономірностей, так і специфічних чинників. Розуміння того, що допомагає сім'ї вистояти перед тим чи іншим викликом, має не лише теоретичне, а й велике практичне значення – адже міцна, здорова сім'я є запорукою стійкого розвитку суспільства навіть у турбулентні часи.

Список літератури:

1. Бархатова І. С. *Психологічна підтримка сімей військовослужбовців: досвід сучасних криз*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2022. 124 с.
2. Ващенко Л. І., Ковальчук А. І. Психічне здоров'я сімей військовослужбовців: клініко-психологічні аспекти // *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*, 2022. – № 3. – С. 45–51.
3. Козак О. М. Особливості надання психологічної підтримки сім'ям ветеранів війни в Україні // *Матеріали V міжнар. наук. конф. «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»* (17–18 березня 2023 р., м. Тернопіль). – 2023. – С. 18–20.
4. Крамченкова В. О., Чепелева Н. І. Подружні конфліктогени як ознака сімейної кризи на різних етапах життєвого циклу сім'ї // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*, 2022. – Вип. 1. – С. 47–51.
5. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії РФ // *Демографія та соціальна економіка*, 2022. – Т. 2(50). – С. 37–42.
6. Слюсар Л. І. Українська сім'я в умовах війни // *Демографія та соціальна економіка*, 2023. – Т. 2(52). – С. 3–20.
7. Спеціальне дослідження Університету Східної Англії: Зміни в ролях, як війна вплинула на сімейне життя українських жінок. *Gradus Research*. жовтень 2023. URL: <https://surl.li/xzdzbz> (дата звернення 24.07.2025).
8. Boss P. *Loss, Trauma, and Resilience: Therapeutic Work with Ambiguous Loss*. New York: W. W. Norton, 2006. – 280 p.
9. Henry K. E., Morris A. S., Harrist A. W. Family Resilience: Moving into the Third Wave // *Family Relations*, 2015. – Vol. 64(1). – pp. 22–43.
10. Hill R. *Families under Stress: Adjustment to the Crises of War Separation and Reunion*. New York: Harper & Brothers, 1949.
11. Masten A. S., Narayan A. J. Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience // *Annual Review of Psychology*, 2012. – Vol. 63. – pp. 227–257.
12. McCubbin H. I., Patterson J. M. The family stress process: The Double ABCX Model of adjustment and adaptation // In H. I. McCubbin, M. Sussman, & J. M. Patterson (Eds.), *Social stress and the family: Advances and developments in family stress theory and research*. – New York: Haworth Press, 1983. – pp. 7–37.
13. Prime H., Wade M., Browne D. T. Risk and Resilience in Family Well-Being during the COVID-19 Pandemic // *American Psychologist*, 2020. – Vol. 75(5). – pp. 631–643.
14. Riggs S. A., Riggs D. S. Risk and Resilience in Military Families Experiencing Deployment: The Role of the Family Attachment Network // *Journal of Family Psychology*, 2011. – Vol. 25(5). – pp. 675–687.
15. Walsh F. *Strengthening Family Resilience*. – 3rd ed. – New York: The Guilford Press, 2016.

Kosianova O.Yu., Omelchenko P.I. PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL ASPECTS OF FAMILY FUNCTIONING IN CONDITIONS OF CRISIS

The article is devoted to investigating the psychological and social aspects of family functioning under crisis conditions caused by war. It examines crisis phenomena in family relationships and identifies factors of family resilience, focusing on the characteristics of interpersonal interactions and parental attitudes during the crisis period. The study employed a set of psychodiagnostic methods, including: "Subjective Assessment of Interpersonal Relationships" (SOMO) by S. Dukhnovskyi to measure tension, alienation, conflict, and aggression in family relations; T. Leary's methodology to determine spouses' interpersonal interaction styles; the PARI parental attitude questionnaire (E. Schaefer, R. Bell); and "Analysis of Family Relationships" (AFR) by E. Eidemiller. The sample consisted of family couples with children who were affected by the war, and the empirical data obtained were processed using methods of mathematical statistics (a correlation analysis was conducted). For the first time, a comprehensive study of family functioning under wartime crisis conditions was carried out using the aforementioned set of methods. A typology of interpersonal interaction styles in families experiencing crisis was empirically developed, and new correlation relationships were found between family interaction parameters, parental attitudes, and the level of family resilience. It was found that the wartime crisis negatively affects family functioning, causing increased tension, alienation, conflict, and aggression in relationships. It was determined that families with a higher level of family resilience are characterized by more favorable interpersonal relationships (cooperation, support, emotional cohesion) and balanced parenting attitudes (optimal emotional contact with the child, adequate control, flexible discipline), which mitigate the negative impact of the crisis. Correlation analysis confirmed the presence of statistically significant relationships:

authoritarian-aggressive tendencies in interpersonal behavior are associated with a higher level of family conflict, whereas friendly and altruistic tendencies correlate with lower tension and greater stability of the family system. Similarly, extreme parenting approaches (overprotection, excessive punishment, etc.) are associated with a deterioration in family functioning, whereas flexible, balanced parenting styles are associated with its improvement. Based on the results, several typical styles of family interaction during the crisis period were identified. The obtained data can be used to develop psychological programs aimed at strengthening family resilience under wartime conditions.

Key words: family crisis, war, family functioning, family resilience, interpersonal relationships, parenting attitudes.

Дата надходження статті: 22.07.2025

Дата прийняття статті: 31.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025